

BEKTAŞI VE ALEVİ KÜLTÜRÜNDE KADIN

Belkıs MENEMENCİOĞLU*

Özet

Bektaşî ve Aleviler için kadın, hem kavram hem olgu olarak büyük saygınlığa sahiptir. Dolayısıyla Bektaşî ve Alevî kültüründe kadın olgusu, kadına önem vermesiyle bilinen diğer topluluk ve kültürlerden büyük farklılık göstermez. Bektaşî ve Alevî kültürü, öğretisinin de yaşam tarzının da odağına cins ayrımı gözetmeksizin insanı koymuştur. Bu felsefe her ne kadar yeni olarak yansıtılıyor gibi görünse de Bektaşî kültürü için kadın olgusunun geçmişî eskidir. Batı dünyası, yakın zamanda evrensel insan modeli üzerinde konuşmaya başlamışken Bektaşî kültürü, bu bakış açısına 700 yılı aşkın bir zamandır ulaşmıştır. Buradan hareketle çalışmada öncelikle insan kavramı, antropolojik ve etimolojik kökeniyle irdelenmiş, daha sonra din felsefesine yansımaları verilmiştir.

Bektaşî bakış açısında cinsler, eşdeğerdedir. Dolayısıyla kadın ne kadar insansa, erkek de o kadar insandır. Bu kapsamda makalede Bektaşîlerde kadının konumu; evlilik, toplum hayatı, ibadet mekânları, giyim kuşam, Bektaşî edebiyatı, dinsel statü ekseninde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Kadın olgusunun ele alınması Bektaşî kültürüyle sınırlandırılmakla beraber eski Türklerde kadın olgusuna bakışa da makale içerisinde yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Bacıyan-ı Rum, Atasagun Bacılık, Anabacı, evrensel insan modeli

WOMAN NOTION ON ALEVİ-BEKTASHIAN CULTURE

Abstract

Woman notion is important for Alevîs and Bektashians as term and fact. Consequently, image of woman term in Bektashism and Alevism is not so much different from other woman-based cultures. Culture of Bektashism and Alevism has focused on human being in their doctrines without gender discrimination. Although it seems likely new for world literature, importance of woman term dates back to old times for Bektashism. Western world has been considered a term that is named universal human model. But Bektashians has already reached this point before nearly 700 years ago. In this research, human being terms has been evaluated in terms of anthropology and etymology, after than human being has been evaluated in terms of philosophy of religion.

Man and woman are equivalent notions for Bektashism culture. Thus for Bektashian culture, man is as human as woman is. According to this perspective, in this research, position of woman in Bektashians and Bektashi culture has been evaluated in terms of marriage, social

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi/Türkiye

life, religion, clothes, Bektashian literature and religious status. Also woman notion for old Turkic people has been evaluated in this article.

Keywords: Woman, Bacıyan-ı Rum, Atasagun Bacı, Anabacı, universal human model.

Giriş

İnsanbilimciler (antropologlar), için kültür, “bir halkın ya da bir toplumun maddi ve manevi alanlarda oluşturduğu ürünlerin tümü; yiyecek, giyecek, barınak, korunak gibi temel ihtiyaçların elde edilmesi için kullanılan her türlü araç-gereç, uygulanan teknik; fikirler, bilgiler, inançlar; geleneksel, dinsel, toplumsal, politik düzen ve kurumlar; düşünce, duyuş, tutum ve davranış biçimleri; yaşama tarzı” olarak tanımlanmaktadır. Kısaca, doğaya karşın insanın oluşturduğu her şeyi kapsamına alır. Dolayısıyla ilgi alanına, kültür oluşturan insanın çeşitli serüvenleri girer.

“Anthropos” olarak tanınan insan kimdir? Nedir? Bilinen çağdaş insan nesli anlatılırken ona kısaca, “Homo Sapiens” denmektedir. İletişim dilinde ise örneğin İngilizcede “human being” ya da kısaca “human” dendiğini biliriz. Kelimenin Türkçedeki karşılığı insandır. İnsan, iki cinse ayrılır, kadın ve erkek, diğer bir deyişle insanlar eril ve dişil olarak iki guruba ayrılır. İnsanlık için evrensel olan olgulardan bahsedildiğinde her iki cinsi de kapsama alanına alması beklenir. Eğer bunlardan birini dışarıda bırakırsa olgu, insanlık için evrensel değil, cinslerden biri veya diğeri için evrenseldir.

İnsanlar için evrensellik taşıyan ölçütlerden, evrensel değerlerden veya kurallardan ya da evrensel dinlerden bahsedebilmek için iki cinsi de kapsamına alan özelliklerden bahsediyor olabilme gerekir.

İşte bu bakış açısıyla olaya yaklaşıldığında, Âdem ve eşini insan ve eşi olarak değerlendirmek ve böylece cins ayrımı gözetmeksizin iki cinsi de kapsama alanına almak mümkündür. Bektaşî ve Alevî kültürü olaya böyle yaklaşmış ve öğretisinin de yaşam tarzının da odağına cins ayrımı gözetmeksizin insanı koymuştur. İnsan; erile eşi dişil, dişil ise eşi erildir. Kurallar insan için evrensel, cinslerin ikisini de kapsaması söz konusudur. Her ne kadar bazen bir olgunun evrenselliğinden söz edilse de, tarafsız bir bakış açısıyla incelendiğinde cinse dayalı bir ayrımcılığın yapıldığını ama bu gerçeğin göz ardı edildiği görülebilmektedir, bu amaçla bu nokta özellikle vurgulanmıştır.

Temelleri Bektaşî yolunda bulunan bu yaklaşım, aynı zamanda evrensel insana seslenmektedir. Amacı, bu öğretilere gönül vermiş olanları, çağdaş evrensel insan modeline ulaştırma yolunda hizmet etmektir. Evrensel insan modeli; insan-ı kamil,

yetkin insan, olgun insan terimleriyle karşılık bulmuştur. Batı dünyası, yakın zamanda evrensel insan modeli üzerinde konuşmaya başlamışken Bektaşî kültürü, bu bakış açısına 700 yılı aşkın bir zamandır ulaşmıştır. Hacı Bektaş Veli ile şekillenen Dört Kapı-Kırk Makam öğretisi, sözünü ettiğimiz yetkin ve evrensel insanı oluşturma yönteminin anahtarlarını içermektedir. Evrensel insan tanımında cins ayrımı yoktur.

Dolayısıyla insan merkezli olan Bektaşî ve Alevî kültüründe Tanrı, herkesin tanrısıdır, ibadet herkes içindir, bu nedenle kadın ve erkek beraber ibadet eder. Onlar ibadetleri sırasında cins faktörlerinden soyunmuş, sıyrılmış olarak bir üst bağlamda, insan olarak ibadet mekânı kabul edilen meydana girerler. Bektaşîler, “İbadet yeri olan Meydan’a girerken erkeğin kişiliği, kadının dişiliği Meydan’a giremez.” cümlesiyle bir kural hâline getirmişlerdir. Yani, cinsiyetin gerekli görüldüğü cins ayrımının olması gerektiği yer elbette vardır; ancak bu, asla ibadet mekânı değildir. İbadet ortamında birbirlerine kadın veya erkek olarak değil, sadece insan olarak bakmaktadırlar.

Bu bakış açısında cinsler, eşdeğerdedir. Dolayısıyla kadın ne kadar insansa, erkek de o kadar insandır. Önemli olan er kişiliktir, er kişi ise eren kişiye denir. Ağâh olmuş (uyanmış), Hakk bilgisine ermiş kişi anlamındadır. Erkek de kadın da er’dir. Bunu anlatmak için “Er kişi vardır, Bacı donunda.” derler.

İnanç, değer ve öğretiler; içlerine doğdukları veya benimsedikleri toplumun kültürü ile etkileşime girerler. İnsan topluluklarının temel davranışlarında o toplumun kültürünün şartladığı davranışlar vardır. Böylece farklı kültürlerde, aynı öğretilerin veya inançların farklılaşmış uygulamalarına şahit olunabilir. İslam inancı da içine doğduğu Arap kültürünü etkilemiş ve kendisi de etkilenmiştir. Aynı şekilde, Türkler İslam dinini benimserken kendi kültür motifleriyle bezeyerek uygulamışlardır.

Eski Türk inançlarında yer alan “Atam gök, anam yer.” inancı, eril ve dişilin eşdeğerdeki beraberliklerini ve oluşumun özünde bu ilkenin bulunmasını simgeler. Bu inanç İslam dinini kabul etmiş olan Türklerin uygulamalarını etkilemiştir. Bunun en etkin örnekleri Bektaşî ve Alevî inançları ve yaşam tarzlarında görülür.

Bektaşîlik ve Alevilikte evlilik, yani iki cinsin birleşmesi kutsanan bir olgudur. Burada her iki cins, bir beraberlik için akitleşme-sözleşme yaparlar. İnanç esaslarında, sözüne sadık olmak öylesine önemlidir ki, burada verilen söz de yaşam boyu tutulmalıdır. Bu nedenle geleneklerin sürdürülebildiği yerlerde, Bektaşîlerde ve Alevilerde boşanma pek görülmez. Evlilik, iki insanın birbirlerini iyi günde ve kötü günde kollamaları, destek olmaları, çocuklarını büyütmeleri ve onların menfaat ve geleceklerini kollamaları üzerine kuruludur. Dolayısıyla verilen sözler, yapılan akit de bu temele dayanır. Bektaşî kuralları her zaman çağdaş ve ana ilkeler bozulmaksızın tali ilkelerin uyarlanması yöntemiyle sürdürülmüştür. Evlilik, bir sosyal kurumdur.

Ne şekilde sürdürüleceğini çağdaş sosyal sistemler belirler. Bu nedenle evliliğe bakış toplumdan topluma, çağdan çağa değişse bile özünde verilen sözlerin anlamı sürekliliğini korumaktadır. İçinde bulunduğumuz çağda iletişim devrimi sonrası değişime ayak uydurmaya çalışan sosyal düzenin geçirmekte olduğu değişim nedeniyle çağdaş evlilik kurumu da geleneksel özelliğini kısmen yitirmekte ve değişime uğramaktadır. Bunun sonucu dünyada ve ülkemizde boşanmalar artmakta, özellikle genç evliliklerde bu oran hızla çoğalmaktadır. Bazen zoraki devam eden evliliklerde eşlerin birbirlerini kollamaları, çocuklarına güvenli ve sevecen bir ortam sunmaları zorlaşmaktadır. Bu nedenle, Bektaşî ve Alevî öğretisinin ana kurallarını gözeterek, birbirlerini kollamak, zarar vermemek, çocuklara sahip çıkmak, onları topluma yararlı birer birey olarak yetiştirmek konusunda ihlalde bulunmaksızın eşlerin beraberliklerini sonlandırmaları eskisi kadar tepki almamaktadır. Boşanma, bu toplumda istenen ve onaylanan bir davranış olmamakla birlikte, eşlerin anlaşarak birbirlerini ve çocukları kollamaları koşuluyla ayrılmaları hoşgörü sınırları içinde değerlendirilmektedir.

Bu kültürde, tek eşli evlilik söz konusudur. O denli ki, birden fazla kadınla evlenme, söz konusu toplumun geleneksel sistemi içinde kişinin cemaat dışı (düşkün) ilan edilmesine kadar gidebilir. Yine evrensel ilkelerden hareketle Bektaşî ve Alevî yorumunda erkeğin dilediği zaman kadını boşayabilme ayrıcalığı (cinse dayalı ayrıcalık) yoktur. Zaten bu kültürdeki boşanma yasağı da Osmanlı geleneklerinde erkeğin kadını canı istediğinde tek taraflı olarak ve çoğu zaman mağdur ederek boşayabilmesi nedeniyle, bu olguya tepki olarak geliştirilmiştir. Bektaşî ve Alevî kültürünün kadınlara 700 yıl öncesinden beri sunmakta olduğu kadını da erkek gibi, insan olarak görebilmekten doğan hakların tabana yaygınlaştırılabilmesi ancak Cumhuriyet'in ilanı ile mümkün olabilmıştır. Bektaşîlerin Cumhuriyet'in ilanını büyük sevinçle karşılamaları ve kutlamalarında alıştıkları yaşam tarzının Cumhuriyet ilkeleriyle örtüşmesinin payı büyüktür. Kanunlar karşısında kadın ve erkek eşitlenirse de gelenekte eşitsizliği bozmak kolay olmamış, bu nedenle Alevî- Bektaşî yörelerindeki kadınlar kanunların kendilerine sunduğu imkânlardan toplumun diğer kesimlerine oranla daha fazla yararlanabilme yoluna gitmişlerdir.

Bektaşî kültüründe kadın, bir şehvet objesi olarak da görülmemiştir. Bu nedenle de onu örtüler arkasına gizlemek gibi bir yola gidilmemiştir. Bununla beraber hiçbir toplumda yakışık almayan açıklıkta giyinmeleri de önerilmemiştir. Günlük geleneksel giysileri içinde erkek ve kadın yan yana yaşamlarını sürdürür. Bu geleneksel giysilerde, kırsal kesimde başörtüsü kullanılabilse bile bunun çıkarılmasında, saçların görülmesinde vs. hiçbir sakınca bulunmamıştır. Örtü, sadece geleneksel olarak giysisinin parçası şeklinde kullanılır.

Bilindiđi üzere BektaŐiler topluma iletmek istedikleri mesajları genellikle Őiirlerle ulaŐtırırlar. Bu da son derece zengin olan BektaŐi edebiyatının oluŐmasına olanak tanımıştır. Halkın kolayca benimsemesi, kulakta kalması açısından nutuk adı verilen bu Şiirler çoğu zaman makam eŐliđinde söylenir, böyle saz ve makamla söylenen nutuklar nefes adını alır. Sofralarda nefesler, eğitsel amaçlı olarak sıkça kullanılır. Çağımızın çok değerli BektaŐi Babalarından biri olan Turgut Koca Halifebaba Erenler'in konumuzla ilgili mesajları içeren bir nefesi, aŐađıda sunulmuŐtur.

Ey Bektaş-ı Veli, ey koca Hünkâr,
Benzeri olmayan yüce ermiŐsin.
Kerametlerinde büyük hikmet var,
Önce devlet, sonra ordu kurmuŐsun.

ÖđretmiŐsin bize güzel Türkçeyi
SevdirmiŐsin güzel olan her Şeyi.
Türk'e karŐı sapık her düşüncüyü
Tığından geçirip yere sermiŐsin.

KardeŐlik, eşitlik özgürlük, dirlik,
Temel ilke dedin ulusal birlik.
Hak bildik, Hak gördük, biz Hakk'a geldik,
Hak yolu gösteren ulu pirmiŐsin.

BildirmiŐsin bize, uygar olmayı,
Evlenince bir tek kadın almayı
BoŐanmak yok dedin bir ömür boyu,
Aileye yeni Őekil vermiŐsin.

BuyurmuŐsun uyma canguz sözüne
Türk kıızı çekmesin pee yüzüne.
Taassubun baka baka gözüne,
Geri fikri yıkmıŐ, ezmiŐ, kırmıŐsin.

DemiŐsin tembellik istemem diye,
Dem çekin, çekmeyin asla enfiye.
Toplu dayanıŐma senden hediye,
Mayamızı ahlak ile karmıŐsin.

Devrimci bir ruhsun toplumcu fikir.
Buyurduđun ululuk, halka hizmettir.
Görklü bakıŐında taş olsa erir,
Gönüllere umut olup girmiŐsin.

Her zaman tazesin, her çağda yeni,
 Altı yüz yıl sonra tanıdık seni.
 Turgut Abdal yerin göğün düzeni,
 Evrene aydınlık saçan nurmuşsun.

Yine bu mesaj doğrultusunda söz konusu kültürde, erkeğin ve kadının selamlaşmaları, el sıkışmaları, konuşmaları ayıp ve günah şeklinde yorumlanmamış, toplum içerisinde her zaman birlikte iş birliği içinde yaşamışlardır.

Evrensel insana hitap ettiği için bu kültürün geleneklerinde kadın ve erkeğin şahitliği de eşdeğerlidir. Aynı şekilde miras olgusunda da kadın ve erkek eşit miras hakkına sahiptir. Oysa aynı dönemde Osmanlı geleneğinde bu eşitlikler söz konusu değildi ve avantaj, hep erkekten yanaydı. Cumhuriyet döneminde kanunen bu mirasta eşitlik verilmiş olmasına rağmen, toplum baskısıyla bazı kız kardeşlerin mirastan mahrum bırakıldıkları veya az bir miktarla yetinmeleri sağlandığı da bilinen gerçekler arasında yer almaktadır. Bu konudaki uyanma, ancak eğitim yoluyla gerçekleşebilmektedir.

Eski Türklerde de kadın saygın bir statüye sahipti. Otağın asıl sahibi kadındı. Yolda yürürken kadın önden giderdi, aşa önce kadının el atması beklenirdi. Aile ocağı kutsaldı ve ailenin sürekliliğini koruyan bir tanrısal gücün varlığına inanılırdı. Her aile de bu güç adına kurulmuş bir mabed niteliği taşıymaktaydı. Bu nedenle kutsaldı. Bu mabeddeki kutsal ateşin sönmemesini sağlamak, yani aile ocağını uyanık tutmak görev ve sorumluluğu da kadına verilmişti (Bardakçı, 1950: 42). Bu yüzden geleneklerimizde ev ve kadın özdeşleşmiştir ve evlenmek, kadın almak şeklinde Türkçemizde yer almıştır.

Yakın zamanda göçen Bektaşî Dedebabası Bedri Noyan da Bektaşilikte cinsiyet ayrımcılığı olmadığını sık sık vurgulamış, eserlerinde kadın-erkek eşdeğerliği konusunda çeşitli alıntılara yer vermiştir. Örneğin eserlerinden birinde, Türklerde İslamiyetin benimsenmesinden önceki devirde kadının, o çağın ideal erkek tipi olan Alpler gibi olduğuna değinir. Erkek gibi ata bindiğini ve silah kullandığını, düşmanla dövüşüğünü yazar (Noyan, 1987: 92).

Hacı Bektaş devrinin Anadolu'sunda kadının toplumsal statüsüne bakıldığında Aşıkpaşazade'nin Anadolu erenleri arasında "Bacıyan-ı Rum" adlı bir kadın örgütlenmesinden bahsettiğini görürüz. Bacıyan-ı Rum, kadın esnaf örgütüdür. Rumeli olarak bilinen Anadolu'da bulunan ve isimleri Gazıyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum ve Bacıyan-ı Rum olarak anılan örgütlenmelerden biridir. Bu kurum, Anadolu'da o devirde, farklı kültürel özellikler taşıyan guruplar bulunduğu ve bunlardan bazılarında da kadınların erkeklere eşdeğer statüler üstlenebildiklerinin en güzel göstergelerinden biridir.

Bektaşî ve Alevî geleneklerinde kadının her zaman saygın ve önemli bir yeri olmuştur. Efsanelerinde, söylencelerinde bile bunu görmek mümkündür. Bunun güzel örneklerinden biri Bektaşîliğin oluşum devresinde Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişinde görülebilir. Pir'in gelişini ilk haber veren, müjdeleyen kişi de bir bacıdır. Kahramanlaştırılan, yüceltirilen kişiler bu toplumda sadece erkekler değildir, yeri geldiğinde, kadınlar da yüceltilir.

Söylencelerin gerçekliğinden çok, halk nezdinde taşıdığı mesaj önemlidir. Özellikle sözlü kültür geleneğinde yazı ile ölümsüzleştirmek yerine söyleneceye, efsaneye dönüştürerek mesajı ölümsüzleştirmek yoluna gidilmiştir. Simgesel anlatımın kullanılması bu yüzdendir. Bektaşî kültürü de tamamen bu nedenle simgelerle bezemiş son derece zengin bir sözlü kültür mirasına sahiptir. Bu durum, yazılı kültür ürünlerine sahip olunmadığı anlamına gelmez; sözlü kültür açısından inanılmaz derecede zengin bir kaynağa sahip olduğunu vurgular.

Yine, Hacı Bektaş Velayetnamesi'ne göre, Hz. Pir'in Suluca Karahöyük'e gelişinde ilk rastladığı, çeşme başındaki kadınlardır. Bunların arasında bulunan ve köyün ileri gelenlerinden biri olan İdris Hoca'nın eşi Fatıma Nuriye'dir (Kadıncık Ana ve Kutlu Melek adlarıyla da tanınır). Ona, yağ sürülmüş bir dilim ekmeği evinden getirerek verir. Hz. Pir de; "Artsın eksilmesin, taşsın dökülmesin." diye hayır dua eder. Küpün dibinde azıcık yağ var iken eve dönüşünde ağzına kadar dolmuş olduğunu görünce Hz. Pir'in keramet sahibi olduğuna karar verir. Olayı kocasına söyler. Kendisini köyde ararlar, bulurlar. Evlerine davet ederler. Ona bağlanırlar. O zamana kadar çocukları olmamıştır... Pir'in hayır duasını alırlar çocukları olur.

Burada önemli olan, Kadıncık Ana'nın Hacı Bektaş'a yıllarca hizmet etmiş, rical, yani, erlik mertebesine ulaşmış kadınlardan biri olmasıdır. Bu konuda Aşıkpaşazâde şöyle bilgi verir: "İmdi Hacı Bektaş Sultan bunların içinden Bacıyan-ı Rumu ihtiyar itdi kim, o Hatun Anadur. Anı, kız idindi. Keşf ü keramatını ona gösterdi. Teslim itdi. Kendü Allah rahmetine vardı" (Melikoff: 1993: 36).

Görülüyor ki Bektaşî ve Alevî kültüründe kadın, Pir'in kerametini gösterip emanetini teslim edeceği denli itibarlıdır. Ayrıca, Hacı Bektaş'ın şu dörtlüğü de kadın ve erkeği eşdeğerde gördüklerini yansıtır:

Erkek dışı sorulmaz muhabbetin dilinde
Hakk'ın yarattığı her şey yerli yerinde
Bizim nazarımızda kadın-erkek farkı yok
Noksanlık, eksiklik senin görüşlerinde.

Bektaşî ve Alevî geleneklerinde konukseverlik de çok önemlidir. Konuk ağır-lama işinde genellikle bacılar ön plandadır. Yolun en önemli özelliklerinden biri olan sofra çıkarma, mihman ağırlama bacılarca yürütülen işlerin başında gelir. Bektaşî-lerde Dervişlik makamına ulaşmış kadınlar vardır. Bektaşî öğretisinde, alınan yol açısından en ileri derece, dervişlikle belirlenir. Bu makam daim hizmette olmayı gerektirir. Babalık, Halifebabalık, Dede-babalık gibi görevler ise yine dervişlik makamı ile sürdürülür. Çağımız Bektaşî önderlerinden kaybettiğimiz Dede-baba Bedri Noyan ve Halifebaba Turgut Koca ile bir söyleşimizde, “Babalık, halifebabalık, dedebabalık gibi görevlerde sanki cins ayrımı var gibi görünüyor, oysa bu öğretilerde cins ayrımı yoktur ana kuralı var, bunun nedeni nedir?” diye sorduğumuzda tahmin ettiğimiz bir gerekçeyi onayladıklarını gördük. Bu da “çağa uyma prensibinin ve çağın bir adım önünde olmak” prensibinin önceliği idi. Bektaşîliğin kurumlaşması döneminde toplum ataerki düzen içinde yaşıyordu. Böyle bir ortamda kadının statüsü Bektaşî-Alevî gelenekleri dışında ikincil planda iken toplumun gözü önüne kadını birinci planda çıkarmak, topluma uyum sorunu yaratacaktı. Bu nedenle kendi içlerindeki uygulamalarda kadın, baş tacı edilip erkeğe eşdeğer kabul edilmişse de, dışarıya açık yüzlerinde kadını öne sürmemiş, bu görevleri erkekler eliyle sürdürmüşlerdir. Toplum ne zaman hazırsa o zaman buna engel yoktur, bu görevler de gerektiğinde kadınlar tarafından yürütülme şansına sahiptir, şeklinde açıklama yapmışlardır. Kısaca, ana yasalarına ters düşen bir kural uygulamamışlar, topluma uyum sağlama adına (ana-yasa kuralı) bir fedakârlıkta bulunmuşlardır.

Bunun yanı sıra, tarihte hemşirelik kurumunun oluşturucusu olarak anılan Florans Nightingale’den çok önce bu kültürde hemşirelik müesseseseleşmiş ve Bektaşîliğin önemli işlevlerinden biri olarak Atasagun Bacılık müessesesi kurulmuştur. Bektaşî Dergâhlarında görev yapan Atasagun bacılar, sağaltma yöntemlerini iyi bilen hastalara bakan kendilerini bu yola adayarak (Adamalarının bir işareti olarak saçlarını tümenden kazıtmak, erkek-dişi ayırımından tamamen uzaklaşmış olma simgesiydi.) görev yapan derviş bacılar gurubudur. Bu kurum da eski Türk geleneklerinde özellikle Şaman kültüründe kadının sağaltmacı rolünün bir devamı olarak gelenekselleşmiştir.

Bektaşî öğretisine göre kadın, Allah’ın Cemal esmasından, erkek de Celal esmasından meydana gelmiştir. Simgesel anlatıma çok önem veren Bektaşîlerde sağ taraf Celal, sol taraf Cemal simgesi olarak geçer. Aynı zamanda Hz. Muhammed Cemal esmasına, Hz. Ali de Celal esmasına benzetilir. Bu nedenle Hz. Muhammed’e her zaman saygı ve nezaketle yaklaşmak, saygılı söz etmek gerektiği, Hz. Ali’nin ise güvenmeyeceği bu nedenle arada sırada ona naz yapmanın mümkün olacağı inancı vardır. Özetle belirtmek gerekirse kadın güzeldir, güzelliğin simgesidir, narindir, in-

citilmemesi, korunması gerekir. Bu korunma acizdir diye bir koruma değil, narindir diye sakınarak bir korumadır. Güzelliği korumak anlamınadır. Erkek ise, celal esmasından meydana geldiği için, zaman zaman öfkesi kabarır, kötü niyetliyi ürküttüğü için koruyucudur. Güzellikleri korumak onun içten gelen güdüsüdür. Sonuçta, Cemel ve Celal'in birliği önemlidir, Muhammed - Ali'nin birliği oluşturunucudur. Eril ve dişilin birliği de oluşturunucudur.

Bektaşilerin yorumuyla, Kur'an'da Âdem'in insan olduğu, Âdem ve eşi diye geçtiği bu nedenle mutlaka erkek olarak yorumlanmaması insan ve eşi olarak ele alınmasının gerekliliği vurgulanır. Ama mutlaka Âdem'i erkek olarak yorumlamak gerekirse o zaman da Bektaşî, "Havva'nın Âdem'in sol kaburgasından yaratılma" öyküsünü, kendi yorumuyla, şöyle verir:

"Madem ki feyz-i mukaddesin oluşması için feyzi akdes, onun levazimatıydı, ilk murad edilen son oluşandı; O zaman, ilk murad edilen ve son oluşan Havva ise, Havva, feyz-i Mukaddes; Âdem, feyz-i akdes'dir. En küçüğümüz en büyüğümüzdür. En son gelen en mükemmel olandır"... (Temren, 1998: 171).

Kadına verdikleri değerden ötürü tüm Bektaşî tarihinde kadın, kendini erkekten aşağı görmemiş, bu nedenle de üretken olabilmek fırsatını bulmuştur. Bunun sonucunda, Bektaşîler arasında pek çok kadın şair de yetişmiştir.

Günümüze değin temel prensipleriyle ulaşan bu öğretinin içinde yetişmiş çağımız Bektaşîlerinden bir Anabacı portresini burada bir örnek olarak sunmak gerekir. Silistre'nin Karalar köyünde Aralık 1930'da doğan Advıye Koca Anabacı, 1949 yılında Haydar Cemil Baba'dan (Demir Baba Dergahı Postnişini) henüz bir genç kızken nasip almıştır. Ailenin tek çocuğudur. Annesinin ismi Kezban, babasının ismi Âdem'dir. 1951 yılında, ailesi ile birlikte Türkiye'ye gelir ve İstanbul'a yerleşirler. Bir aile dostlarının muhabbet sofrasında Turgut Koca Babaerenler ile tanışır ve 1951 yılının son ayında evlenirler. Bu evlilikten 2 erkek, 3 kız çocukları olur. Önceleri Balıkesir'e daha sonra İstanbul'a yerleşirler. Advıye Anabacı, yaşayan Bektaşî kültüründe örnek bir Anabacı olarak tanınmıştır. Onu örnek olarak gösterebilmekte en önemli etken, Bektaşîlerde marifet olan, kulaktan duyduğunu huyuna nakşedebilmek başarısını yaşamı boyunca titizlikle gösterebilmiş olmasıdır. Bektaşîliğin söylem boyutunda kalmamış, eylem boyutunda iyi bir örnek olarak yaşamını sürdürmüştür. Bektaşî prensiplerini bilmek, bunları dile getirmekle kalmamış onların gereği gibi davranmış, yaşamını bu prensiplere göre düzenlemiştir.

Çevresinde her zaman güler yüzlü, insan kalbini incitmekten çekinen, çevresindekilerin dertlerine derman bulmaya çalışan bir kişi olmakla tanınmıştır. Anabacılığı bir görev, bir hizmet bilmıştır. Çevresiyle ilişkilerinde "önce canan, sonra can"

prensibiyle hareket etmiştir. Kimseyi ağrıdırmamış, incitmemiş olmasıyla, rızık ve derman bulduğunda hep dağıtmasıyla; bulamadığında şükretmesiyle tanınmıştır. Bektaşilerin en önemli eğitim araçlarından biri olan Nutuk ve Nefesler konusunda yetkin bir şairdir. Sade bir dille şiirler yazmıştır. Yazdığı nutukların bir bölümü bestelenmiştir. Göçtüğü gün notaya alınmış ve henüz yayınlanmamış olan bir nefes burada örnek olarak verilmiştir:

Sevdiğim Muhammed, aşınam Ali
Yollarına candan kurban olurum.
Muhabbet bağına girdim gireli,
Gerçek erenlere mihman olurum

Taa ezelden nasibimiz bu imiş
Ahırım kan, evvelimiz su imiş.
Gece gündüz dilde zıkrım “Hü” imiş
Kırkların ceminde Selman olurum.

Can ile baş koydum Pir’in yoluna,
Katıldım kaynayan aşkın seline.
Bir Suna misali kondum gölüne,
Deryaya karıştım kurban olurum.

Tarik-i Nazenin, Güruhu Naci,
Beytül Mukaddeste olmuşum Hacı.
Sırrını sır eyle Adviye Bacı,
Nokta-i Kübra’da binhan olurum.

17 Ekim 1996 tarihinde Hakka yürüyen Adviye Koca Anabacı’nın Bektaşî sofralarında sıkça söylenen bir nefesini, onun temel görüşlerini daha iyi yansıtmak amacıyla aktarmak, yerinde olacaktır.

Payine sürdüm yüzümü
Pir Hacı Bektaş aşk diye
Açtı gönlümü gözümü
Nur Hacı Bektaş aşk diye

Masivadan üryan olduk
Kulak abdestini aldık
Cenazeme namaz kıldık
Sor Hacı Bektaş aşk diye

Hakikat yurduna yettim
Mürşitten el etek tuttum
Varlığı bir pula sattım
Er Hacı Bektaş aşk diye

Şah-ı Velayet ra bülend
Ocağında bir derdimend
Bağlandı belime tıgbend
Nur Hacı Bektaş Aşk diye

Kuruldu dost cemiyeti
Gönlümüzde muhabbeti
Vallahi gördüm cenneti
Sır Hacı Bektaş Aşk diye

Adviye Bacı ayarım
Türklükle kıvanç duyarım
Türk töresine uyarım
Pir Hacı Bektaş Aşk diye...

Adviye Anabacı örneğinde de görüldüğü gibi Bektaşî kültürü kadına da erkeğe de eğitim sisteminde hem eğitim almak hem de eğitime katkıda bulunmak fırsatını tanımıştır.

Sonuç olarak, Bektaşî ve Alevî kültürünü simgeleyen onu evrensel kılan en önemli özelliklerden birinin, bu kültürün kadına da, erkeğe verdiği gibi değer vermesi olduğu söylenebilir. Onun yorumlarını farklı, çağdaş ve evrensel kılan ilkelerin başında bu gelir. Hatta biraz daha ileri giderek, Bektaşî öğretisini farklılaştıran, Alevî geleneklerini var eden temel taşlardan biri bu kültürün kadın statüsünü erkek statüsüyle eşdeğerde görüşü ve uygulayışıdır, denilebilir. Bu kültürde kadın ve erkek birbirlerine insan gözüyle bakmışlar, birbirlerini kardeş olarak görebilmişler, yan yana beraberce toplumdaki görevleri üstlenmişlerdir. Çağdaş evrensel insan modelini oluşturmaya hizmet eden Bektaşî kültürü aynı zamanda öğretisinin merkezine evrensel değerleriyle insanı koymuştur.

Sonnotlar

- ¹ Antropoloji, Türkçe adıyla insanbilimi, anthropos (insan) ve logos (bilim) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşmuştur.
- ² İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an'da insanlara "Âdem ve eşi" şeklinde hitap bulunmaktadır. Âdem'in eril veya dişil olduğu vurgulanması yoktur. İnsan ve eşi olarak değerlendirmek yerinde olur.
- ³ Bunu çeşitli destanlarda görmek mümkündür. Dede Korkut hikâyeleri, Kırgız Türklerinin, Altay Türklerinin efsaneleri gösterilebilecek örnekler arasındadır.

⁴ Bedri Noyan, kitabında bu söylemeyi şöyle aktarır: “Rum erenleri Sakarya yöresinde Anadolu gözcüsü Karaca Ahmet Sultan çevresinde toplanmış konuşuyorlar. Onun büyüğü de Seyyid Nureddin'dir. Bu Nureddin'in kızı Fatma Bacı şöyle bir toplanıp niyaz durumunda: Aleykümüs'selam ya Veli-i benam, Aleykümüs'selam.. der. - Ne oldu, kiminle selamlaştın? derler. O da: -Rum'a bir gerçek er geldi, onun selamını aldık, der (Noyan, 1987).”

⁵ Adviye Bacı'nın kızıdan alınan bilgiye göre, Adem Bey ile Kezban Bacı'nın evliliklerinin ilk on iki yılı çocukları olmaz. On ikinci yılda Hacıbektaş'tan taş getirtilir ve Kezban Bacı bu taşlardan mercimek görünümünde olanından 2 adet yutar. Yılın sonunda bir kızları olur. Dünyaya ayak basan Adviye'nin ensesinde ve göğsünde (orta yerinde) mercimek büyüklüğünde nişanlar bulunmaktaydı. Anne ve babası büyük şaşkınlık yaşarlar. Zira bu nişanlar Kezban Bacı'nın yuttuğu mercimek taşlarının tıpatıp aynısıdır. (Burada Bektaşî geleneklerinde sıkça görülen çocuksuz kadınların okunmuş küçük taşlar yutarak hamile kalma umudunu yansıtan uygulamayı görmekteyiz.)

⁶ Bu konuda Bedri Noyan iki Türk sufisinin, İbrahim Edhem ve Şakiyk'in konuşmalarını nakleder:

“Şakiyk sorar:- Yeme içme (geçim) hakkında nice dersiniz? İbrahim Edhem: Bulunca şükreder, bulmayınca sabrederiz, der. Şakiyk:- Bizim Horasan'ın köpekleri de böyle ederler, deyince

İbrahim Edhem: Peki siz ne yaparsınız? diye sorar. Şakiyk, “Bulduğumuzda dağıtırız, bulamadığımızda şükrederiz.” der.

Kaynakça

- Bardakçı, Cemal. (1950). Alevilik-Ahilik-Bektaşilik. Ankara.
- Koca, Turgut- Zeki Onaran. (1987). Güldeste. Ankara.
- Koca, Turgut. (1998). Pir Nefes Üstad. Bektaşî Kültür Derneği Yay. 2, Ankara.
- Noyan, Bedri. (1987). Bektaşilik Alevilik Nedir. Ankara.
- Melikoff, Irene. (1993). Uyur İdik Uyardılar. İstanbul.
- Örnek, Sedat Veyis. (1971). Etnoloji Sözlüğü, Ankara.
- Temren, Belkıs. (1998). Bektaşîliğin Eğitsel ve Kültürel Boyutu. Ankara.